

EWALD VERVAET

GROEIENDER

WIJS

PSYCHOLOGIE VAN
0 TOT 3 JAAR

Inhoud

Voorwoord (<i>prof.dr. Jacques Vonèche</i>)	7
Inleiding	
De eerste drie levensjaren	11
I 'MAMA, MAG IK BIJ JE OP SCHOOT ZITTEN?' Fasen en faseovergangen	19
A Denken met handen, ogen en oren <i>De eerste anderhalf jaar</i>	21
1 Rond de biologische geboorte Fase 1: de eerste maand	25
2 De psychologische conceptie Fase 2: tussen één en vier maanden	35
3 Fysiek contact met de handen Fase 3: tussen vier en acht maanden	45
4 Oog voor regelmaat Fase 4: tussen acht en twaalf maanden	55
5 Leren zonder aanraken Fase 5: tussen twaalf en vijftien maanden	67
6 Het psychologische embryo Fase 6: tussen vijftien en achttien maanden	79

B	De basis van de taalverwerving <i>Van anderhalf tot drie jaar</i>	91
7	De woordenschatexplosie Fase 7: tussen achttien en tweeëntwintig maanden	95
8	De eerste verzamelingen Fase 8: tussen tweeëntwintig en zesentwintig maanden	109
9	De eerste grammaticaal juiste zinnen Fase 9: tussen zesentwintig en eenendertig maanden	127
10	De psychologische geboorte Fase 10: tussen eenendertig en zesentwintig maanden	145
C	Het begeleiden van de ontwikkeling <i>Fasen versnellen of overslaan?</i>	165
11	Zin en onzin van het opvoeden Optimaliseren van de ontwikkeling	167
II	ROND DE ONTWIKKELINGSLIJN Overkoepelende theorie; wetenschappelijke verantwoording	181
12	De circuittheorie Draagvlak en motor van de psychologische ontwikkeling	183
13	Wetenschappelijke verantwoording De geboorte van de circuittheorie	201
	Bibliografie	215
	Register	219

I Rond de biologische geboorte

Fase I: de eerste maand

Anke en Wim, de twee denkbeeldige kinderen aan de hand van wie we de psychologische ontwikkeling in de eerste drie levensjaren volgen, hebben zojuist als twee gezonde baby's het levenslicht gezien. Ze worden beiden door hun omgeving van harte welkom geheten als nieuwe wereldburgers, Anke door haar ouders en Wim door zijn ouders en zijn drie jaar oudere broer Niels. Met hun biologische geboorte zijn Anke en Wim echter nog lang niet psychologisch geboren.

I.1 Passief contact met de omgeving

De eerste weken van hun leven zijn Anke en Wim niet veel meer dan een bundeltje biologische reacties en reflexen zonder dat ze hun gedrag psychologisch kunnen sturen. Dat geldt althans voor de ogen, de oren, de handen, de benen en de stem. Daarmee staan de belangrijkste zintuigen en spiergroepen in verband, waarmee ze als volwassenen door het leven zullen gaan. Over de uitzonderingen hierop komen we in 1.5 te spreken.

Met betrekking tot het zien zijn bij geboorte de reacties van de netvliescellen achter in de ogen gegeven. Die cellen doen hun werk zodra er licht in de ogen valt.

Aan de motorische kant zijn bij de geboorte de spieren en hun reflexmatige werking gegeven. Dat is het duidelijkst te zien als Anke en Wim wakker zijn en met weinig of geen kleren aan op een commode liggen: hun armen, benen, lippen en tong zijn voortdurend in beweging; hun gezichtsspieren trekken zich soms ineens tot grimassen samen; soms slaken ze een plotseling geluid.

Al deze zintuiglijke reacties en motorische reflexen vertonen een belangrijk kenmerk waardoor Anke en Wim tot 0;1 in psychologisch opzicht nog niet van deze wereld zijn: die reacties en reflexen functioneren onafhankelijk van elkaar. Daardoor kan het pasgeboren kind niet actief

reageren op het licht dat zijn ogen bereikt noch op een voorwerp dat tegen de binnenkant van zijn vingers komt. Het heeft daarom een louter passief psychologisch contact met zijn omgeving. We bekijken dit nader voor de ogen en de handen.

De reacties van de netvliescellen in de ogen en de spieren rond de oogbollen staan de eerste maand los van elkaar. Daardoor kan Anke haar blik niet opzettelijk ergens op richten – op zijn best blijft die ergens op gefixeerd omdat de spanning van die spieren een poosje constant is. Het volgen met de blik van een bewegend voorwerp is alleen al daarom uitgesloten. Omdat beide ogen bovendien ook los van elkaar functioneren, loent Anke de eerste weken geregeld.

Voor de handen geldt hetzelfde. Omdat er aanvankelijk geen verband bestaat tussen de tastzin en de spieren in de vingers, kan Wim de eerste tijd niet ergens in blijven knijpen. Natuurlijk sluiten zijn vingers zich reflexmatig rond een voorwerp dat ertegenaan komt, maar vroeg of laat gaan ze ook weer reflexmatig open en laten ze dat voorwerp weer gaan.

Bij de geboorte beschikt het kind dus over een aantal zintuiglijke reacties en motorische reflexen die biologisch functioneren maar waarmee het psychologisch niet actief is: het blijft niet naar één ding kijken en het blijft niet ergens in knijpen.

Pasgeborenen ontvangen vanuit de omgeving dus allerlei prikkels op een passieve manier. Dat geldt ook voor de oren en de stem (zie 1.4). Over de benen spreken we in dit verband helemaal niet, want die spelen in de psychologische ontwikkeling pas vanaf fase 4 (0;8-1;0), als het kruipen begint, een rol van betekenis. Al met al is er in de hersenen van een pasgeborene dus zelfs geen minimum aan psychologische structuur met betrekking tot zijn ogen en handen.

1.2 Biologische behoeftes in plaats van zelfkennis

Met hun omgeving onderhouden Anke en Wim voorlopig dus een louter passief psychologisch contact; nogmaals: op de uitzonderingen na, die we verderop zullen bekijken. Hoe gaan ze met zichzelf om: zijn ze al tot enige vorm van zelfkennis in staat en hoe ervaren ze zichzelf? Het antwoord is: tot 0;1 beschikken ze noch over zelfkennis noch over zelfervaring.

Beginnen we met zelfkennis. Vanaf 1;10 (fase 8) zal Anke ‘Anke slapen’ en ‘Lamp kijken’ kunnen zeggen en vanaf 2;2 (fase 9) ‘Ik wil slapen’

en 'Dat vind ik een mooie lamp'. Dan beschikt ze over zelfkennis die ze ook uitdrukkelijk als iets van haarzelf respectievelijk als iets innerlijks weergeeft. Vóór 0;1 is van beide op geen enkele manier sprake. Dan heeft ze slechts biologische behoeftes: waar ze later al dan niet wil slapen, heeft ze nu een biologische behoefte aan slaap; waar ze later een lamp mooi vindt, komt nu een niet te sterk schijnende lamp aan haar behoefte aan matig licht tegemoet; enzovoort.

Anke, op de vijftiende dag van haar leven, is wakker. Na een minuut of tien begint ze te huilen; haar omgeving oordeelt dat het tijd is om te eten. Ze drinkt gretig aan moeders borst. Na een poosje is ze niet alleen verzaadigd maar ook moe van het drinken, wat veel inspanning van haar vergt. Met het bevredigen van de ene behoefte wordt dus een andere behoefte gewekt. Iemand legt haar in bed op een plaats waar ze het niet te warm heeft maar ook niet te koud, en waar het voldoende donker is. Ook is het er liefst helemaal stil; het soort geluid dat ze verdraagt, mag niet te hard zijn en is bij voorkeur regelmatig, zoals het geronk van een rijdende auto. Na een poosje is ze uitgeslapen en moet ze weer drinken, als een hongerig gevoel haar al niet heeft gewekt. Oftewel, de ene biologische behoefte is nog niet bevredigd of de andere dient zich weer aan.

Pasgeborenen beschikken dus niet over zelfkennis, maar hebben in plaats daarvan slechts biologische behoeftes. Met hun zelfervaring staat het er niet veel beter voor: ze voelen zich nog geen fysieke eenheid en al helemaal geen psychologische eenheid. Pas vanaf fase 6 (1;3-1;6) ervaart Wim zich als een lichamelijk geheel en pas vanaf fase 10 (2;7-3;0) als een psychologisch geheel wanneer de identiteit ontstaat, maar voorlopig komt zijn zelfervaring niet uit boven die van een plant. Niets wijst erop dat een plant psychologisch zou functioneren en zou weten wat hij in fysiek of psychologisch opzicht wel of niet is. Vóór 0;1 verkeert Wim daarom in een vegetatieve toestand: hij heeft geen weet van zijn biologische reacties en reflexen; hij vraagt zich niet af of een geluid van hemzelf komt of uit zijn omgeving; tijdens het reflexmatige sluiten en openen van zijn handen op een aanraking door een pen laat hij niet blijken of hij dat omsluiten prettig en het kwijtraken van de pen vervelend vindt of niet. Er is dan ook geen enkele aanleiding om aan te nemen dat hij een onderscheid maakt tussen een eigen hand die reflexmatig aan zijn ogen voorbijzweept, en andermans hand die in zijn blikveld komt, of tussen een eigen voet die boven zijn

gezicht hangt, en andermans voet die toevallig in beeld is. Plastisch gesproken kunnen we zelfs zeggen dat hij van boven niet weet dat hij van onderen leeft, want onder het verschonen heeft hij geen enkele neiging naar zijn benen te kijken als iemand die bij de enkels optilt om zijn billen te poederen en hem een nieuwe luier om te doen.

De vegetatieve toestand van fase 1 komt misschien dicht bij wat jongeren en volwassenen weleens aanduiden als ‘kosmische ervaring’. Hoewel men dan klaarwakker is, heeft men enkele ogenblikken geen besef van tijd en ruimte en is het alsof men vervloeid is met zijn omgeving.

1.3 Gelijke ontwikkeling, verschillende persoonlijkheden

De biologische reacties en reflexen van fase 1 houden dus niet onmiddellijk een psychologisch functioneren in. Toch zijn deze reacties en reflexen buitengewoon belangrijk voor de psychologische ontwikkeling, en wel op twee manieren. De eerste is dat alle niet-gehandicapte kinderen over dezelfde zintuiglijke reacties en motorische reflexen beschikken: ze kunnen allemaal kijken en met hun vingers bewegen. Die gelijkheid staat er mede garant voor dat alle mensenkinderen zich psychologisch zullen ontwikkelen, en wel op dezelfde manier. Dat is interessant voor psychologen omdat ze kunnen onderzoeken hoe de algemene ontwikkelingsgang eruit ziet. Ook is die gelijkheid handig voor opvoeders: zolang Anke nog niet kan kruipen, hoeven ze niet bang te zijn dat ze van een trap af zal vallen. En als Wim nog geen geluiden uit zijn omgeving nabootst, heeft het al helemaal geen zin hem duidelijk te maken dat een boom ‘boom’ wordt genoemd en een paard ‘paard’.

De andere manier waarop die reacties en reflexen van groot belang zijn, zit juist in hun verschillen. Anke is erg op kijken ingesteld, want haar ogen staan wijd open als ze wakker is. Maar terwijl haar vingers weinig en langzaam bewegen, is Wim typisch een vingerkind. Hij kijkt de wereld eerder lodderig dan levendig in, maar zijn vingers bewegen snel en krachtig. Sommige kinderen reageren op het minste geluid – ze verstijven dan even – terwijl aan andere zelfs een vlakbij staande, hard tikkende wekker lijkt te ontgaan. Of ze huilen veel of juist erg weinig, met alle schakeringen daartussen. En terwijl Wim ook druk met zijn benen is, zijn andere vingerkinderen daar juist heel rustig mee.

Op al deze verschillen berust het feit dat elke pasgeborene een eigen

temperament heeft, waaruit zich in de volgende fasen allerlei vormen van zelfkennis zullen ontwikkelen. Door dat verschil in temperament doorloopt elk kind de algemene ontwikkelingsgang ook op een eigen manier. Zo bootst het ene kind vanaf 1;0 (fase 5) veel geluiden na en het andere weinig, en bootst het ene kind in beginsel alle geluiden na, terwijl het andere dat vooral met dierengeluiden of juist met motoren doet. En terwijl de ene tweejarige breeduit over een vel krast, zet de andere er kleine streepjes op.

Een temperament heeft nauwelijks voorspellende waarde. Zo kan een kind dat in fase 1 weinig en zwakjes met zijn benen beweegt, als volwassene wel degelijk een verwoede bergwandelaar worden, bijvoorbeeld omdat hij van stilte (oren) en van vergezichten (ogen) houdt en heel goede herinneringen heeft aan de wandelvakanties met zijn ouders. Van het temperament in fase 1 lopen geen directe lijnen naar de persoonlijkheid van fase 2 en de volgende fasen. Niet alleen verdisconteert het kind in de loop van zijn ontwikkeling in toenemende mate de wijzen waarop het allerlei gebeurtenissen beleeft, maar ook ontwikkelt zijn zelfkennis zich zodat zijn belevingen in elke volgende fase kunnen worden geherstructureerd, herduid en zelfs omgepoold van een negatieve kleur naar een positieve kleur of omgekeerd, zoals van 'ik vind niks aan wandelen' naar 'ik ben gek op wandelen'.

In fase 1 beschikt een kind dus slechts over zintuiglijke reacties en motorische reflexen. Daar functioneert het slechts in biologisch opzicht mee. Daardoor heeft het passief psychologisch contact met zijn omgeving en beschikt het niet over zelfkennis of over enige vorm van zelfervaring. Vandaar ook dat het een bewegend voorwerp niet met zijn ogen volgt, laat staan dat het een verdwijnend voorwerp terugzoekt. Evenmin beschikt het over enig ruimte- of tijdbesef. Ook herkent het anderen niet en hecht het zich niet aan hen, hoe blij die ook zijn met zijn komst. Alleen de taalontwikkeling maakt vóór 0;1 een eerste begin zoals we in de volgende paragraaf zullen zien.

Wel vormen die reacties en reflexen de basis voor zowel een latere actieve omgang met zijn omgeving als zelfkennis en zelfervaring. Ze zijn er de garantie voor dat alle kinderen dezelfde psychologische ontwikkeling doorlopen én verschillende persoonlijkheden krijgen, ook in de verschillende manieren waarop ze die algemene ontwikkelingsgang doorlopen. Van die gang schetsen de hoofdstukken 2-10 de eerste negen fasen.

We bekijken in 1.4 de stand van zaken met betrekking tot de oren en het maken van geluiden in fase 1. Daarna bespreken we twee categorieën van uitzonderingen op wat eerder is gezegd over het biologische functioneren tot 0;1. De eerste categorie bestaat uit gedragingen meteen na de geboorte, die al vanuit fase 2 zijn te verklaren (1.5). De tweede categorie bestaat uit reflexen die niet aan de verdere psychologische ontwikkeling bijdragen en alleen als evolutionaire restanten te begrijpen zijn (1.6).

1.4 Oren, stem en huilen

Niet alleen via hun ogen en handen ondergaan pasgeborenen hun omgeving passief, via hun oren doen ze dat eveneens. Ankes oren vangen tot 0;1 wel geluiden uit de omgeving op, maar ze wendt zich dan niet gericht naar een geluidsbron. De reden is dat de reacties van de trommelvliescellen in haar oren en bijvoorbeeld de reflexen van haar nekspieren los van elkaar staan.

Ook via de stem maakt een pasgeborene niet actief contact met zijn omgeving. Hier doen zich twee gevallen voor. Allereerst zijn daar de stembanden, longen, lippen, tong en dergelijke. Als een aantal spieren zich toevallig op hetzelfde ogenblik reflexmatig spant, maakt Wim geluiden als ‘ah’, ‘o’ en ‘huh’. De notaties van de geluiden van kinderen tot en met fase 4 (0;8-1;0) zijn overigens niet alleen zeer ruwe maar ook oneigenlijke benaderingen. Lettertekens zijn er immers om de klanken in het volwassen taalgebruik mee weer te geven. In het eerste levensjaar ondergaat het kanaal van de keelholte naar de lippen, waarin de geluidsproductie plaatsheeft, drastische veranderingen. Daardoor kan het kind de klanken ‘ie’ en ‘uu’ pas in de loop van de fasen 3 en 4 (samen: 0;4-1;0) op dezelfde manier vormen als volwassenen.

In de tweede plaats is er het huilen. Dat doet Wim in verband met honger, pijn, te sterk licht en dergelijke – dus in verband met biologische behoeftes en afkeren. Het is een reflexmatig huilen, en geen opzettelijk huilen om een psychologische reden, zoals verdriet om iets wat hij kwijt is of omdat hij aandacht wil trekken – daartoe is hij vóór 0;1 in het geheel niet in staat.

Toch zit er in het huilen een eerste structuur: tijdens het huilen zijn de ademhaling en de geluidsproductie op elkaar afgestemd. Juist als Wim

flink huilt, moet hij af en toe even ophouden om adem te halen. Zou hij dat niet doen, dan zou hij stikken en daar beschermen allerlei ademhalingsreflexen hem tegen. De structuur in het huilen is dus even reflexmatig en biologisch van aard als het opvangen van licht- en geluidsprikkels en het sluiten en openen van de vingers op een aanraking.

Hozeer de structuur in het huilen ook niet-psychologisch van aard is, ze vormt wel de eerste stap in de taalontwikkeling. Onder het praten gebruikt een volwassene ongeveer 110 spiergroepen op een gecoördineerde manier. Een aantal van die 110 heeft betrekking op het in- en uitademen. Tijdens het huilen raken ze dus op een even noodzakelijke als passieve manier afgestemd op het produceren van geluiden in het algemeen. Omdat die afstemming niet op een actieve manier tot stand komt, blijft het kind ook in de volgende fasen geregeld geluiden maken op een inademing, maar het merendeel geschiedt toch op uitademing, zoals dat ook in het spreken van volwassenen het geval is.

Uiteraard maken pasgeborenen ook andere geluiden: door te niezen, bij het laten van boertjes, onder het gapen, enzovoort. Die vallen echter buiten de taalontwikkeling en daarom ga ik er niet op in.

1.5 Fase 2 in de baarmoeder

Dat het kind door middel van zijn ogen, handen en stem tussen geboorte en 0;1 een passief, louter biologisch contact heeft met zijn omgeving komt mede doordat het zijn ogen, handen en stem vóór de geboorte niet of nauwelijks kan gebruiken. Onder meer voor de drukzin in zijn huid, voor zijn evenwichtszintuig en voor de geur en smaak ligt dat anders: daar heeft het al in de baarmoeder ervaring mee. Vandaar dat het hierin ongeveer twee maanden vóór de geboorte een overgang maakt van fase 1 naar fase 2, terwijl dat ten aanzien van zijn ogen, handen en stem pas rond 0;1 het geval is, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

Al meteen na de geboorte is te merken dat het kind in een aantal opzichten op het niveau van fase 2 functioneert. Zo worden Anke en Wim al op de eerste dag van hun leven graag gewiegd. De reden is dat ze tijdens de zwangerschap van hun moeder met iets vergelijkbaars ervaring hebben gehad. Telkens als hun moeder bewoog, werden ze bij wijze van spreken een beetje gewiegd. Zelfs als hun moeders sliepen, deinden ze mee op hun in- en uitademen. Misschien is de vergelijking niet helemaal terecht, maar

de meeste volwassenen die geen grote zeilers zijn, lopen na een dagje zeilen de eerste minuten aan wal enigszins met een duizelig hoofd rond. Zo'n onprettig gevoel moet een pasgeborene ook hebben als hij voor het eerst in zijn bestaan op een tafel of commode ligt, zonder de geringste beweging.

Ook worden Anke en Wim aanvankelijk graag ingebakerd. Vooral tijdens de laatste weken van hun verblijf in de baarmoeder voelen ze in toenemende mate een zekere druk aan hun huid. Het inbakeren bootst dat na. Anke en Wim zijn geen grote huilers, maar vooral huilbaby's zijn vaak goed tot stilte te brengen door ze in een doek te wikkelen. Ook tijdens het wandelen worden veel pasgeborenen liever in een draagdoek of een draagzitje om de buik of een schouder gedragen, dan dat ze in een kinderwagen liggen. Voorwaarde is wel dat ze vrij kunnen ademen en dat geen spieren worden afgeklemd. Inbakeren kan tot 0;4 in psychologisch opzicht geen kwaad, want dan pas gaat het kind zijn handen gebruiken om ermee te grijpen, zoals we in hoofdstuk 3 zullen zien.

Het derde voorbeeld speelt op het vlak van de geur en de smaak. Anke en Wim richten al meteen na hun geboorte hun hoofd meer naar een doekje dat in contact is geweest met een tepel van hun moeder, dan naar enig ander doekje. De reden is dat die tepel moederspecifieke stoffen afscheidt, die ook in het vruchtwater zitten. Vandaar dat pasgeborenen de zogeheten borstkrabbel vertonen. Terwijl Wims moeder na de bevalling nog met ontbloot bovenlichaam en buik op bed ligt, legt men hem met zijn buik op haar buik en met zijn gezicht naar haar borsten. Met zijn armen en benen maakt hij dan reflexmatige krabbelbewegingen die hem langzaam bij één van zijn moeders borsten brengen! De reden is dat hij wordt aangelokt door de geur van haar tepels, die hem bekend is vanuit de baarmoeder.

De oren nemen een tussenpositie in. De meeste geluiden, ook die van het kind zelf, zijn nieuw na de geboorte (1.4). In de baarmoeder hoort het kind echter wel de stem van zijn moeder en haar hartslag. En ook ten opzichte daarvan maakt het kind al in de baarmoeder een overgang naar fase 2. Vandaar dat moeders stem op een pasgeboren kind een grotere rustgevende invloed heeft dan elke andere stem. En omdat haar hart ongeveer één slag per seconde maakt, geven tikjes op de rug van het kind in een ritme van één tikje per seconde de meeste rust. Het kind heeft het ook graag dat de muziekjes van kinderspeeldozen dit ritme hebben.

Wat die muziekjes betreft, pasgeborenen vinden hoge tonen prettiger

dan lage – speeldozen hebben dan ook terecht rustige liedjes met hoge tonen. De reden is dat zijn moeders lichaam en het vruchtwater in zijn middenoor de lage tonen uitfilteren in de baarmoeder.

1.6 Verdwijnde reflexen

We kunnen nog verder terug in de tijd, naar de prehistorie. We zijn immers dóórontwikkelde apen. Vandaar dat bij Anke en Wim allerlei reflexen te zien zijn die teruggaan op vroegere stadia in de evolutie van de mens. Om te beginnen is daar de schrikreflex. Anke van één week ligt op haar commode; haar moeder trekt een la open waardoor de commode even schudt; Anke gooit daarop haar armen en benen omhoog.

Een andere manifestatie van de schrikreflex is dat Anke zich aan haar moeder vastklampt als die even door haar knieën zakt wanneer ze staat en haar dochter tegen zich aan gedrukt houdt. De schrikreflex verdwijnt vóór 0;2, maar bij apenjongen blijft hij enkele jaren bestaan. Dat is licht te begrijpen als men het beeld voor de geest haalt van een apenmoeder die zich met een jong op haar rug of voorlijf van de ene boom naar de andere slingert. Bij de mens is de schrikreflex dus aan het verdwijnen. Dat komt omdat mensen de omgeving van hun kinderen hebben beveiligd, met huzen, wiegen en zo meer.

Een andere uitstervende reflex is de grijpreflex. Als Wim twee weken is, strijkt zijn vader met een touwtje langs de binnenkant van zijn hand. Die sluiten zich daarop meteen. Dat doen ook zijn voetzolen en zijn tenen als ze door iets worden aangeraakt. En ook hier dringt zich de vergelijking met apen op: de meeste kunnen zowel met hun handen als met hun voeten grijpen. Bij het schrikken sluiten de schrik- en de grijpreflex overigens in die zin op elkaar aan dat het kind door de schrikreflex zijn handen van zich af gooit en daardoor altijd degene die hem draagt aanraakt, waarna vervolgens de grijpreflex zijn werk kan doen.

Tot slot staan we stil bij de stapreflex. Anke vertoont de eerste stapbewegingen als haar moeder haar bij haar oksels vasthoudt en ervoor zorgt dat haar voeten een tafelblad aanraken. Ze strekt dan het ene been, buigt het andere en zet zo een stap. De stapreflex is meestal al vóór 0;1 verdwenen. Zoals we in hoofdstuk 5 zullen zien, begint Anke met 1;0 te staan en te lopen en zijn daar psychologische redenen voor, net als voor het feit dat ze pas met 1;3 (fase 6) los staat en loopt. Of er bij dieren een onderscheid

bestaat tussen reflexmatig en psychologisch gestuurd lopen, is de vraag. Veel pasgeboren viervoeters lopen immers al binnen enkele dagen of zelfs uren. Voorzover de stapreflex dezelfde is als de krabbelreflex in verband met de borstkrabbel van de vorige paragraaf, is het mijns inziens juist de stapreflex als krabbelreflex aan te duiden. Voor de overleving is dat krabbelen immers veel belangrijker geweest dan dat stappen.

Deze en vele andere reflexen doven in de loop van de eerste levensmaanden uit. In tegenstelling tot de reflexen waarover we in de overige paragrafen hebben gesproken, dragen ze dus niet bij aan de verdere psychologische ontwikkeling. Integendeel, waar Anke en Wim kort na de geboorte reflexmatig grijpen, zullen ze zich met 0;4 het vermogen tot grijpen langs psychologische weg eigen moeten maken. En waar ze in het begin de stapreflex vertonen, moeten ze in de fasen 5 en 6 het vermogen tot los lopen verwerven. Trouwens, ook veel reflexen die wel blijven bestaan, staan los van de psychologische ontwikkeling. De kniepeesreflex is daar een voorbeeld van.